

הלל גלזמן

מנהל תחום ניטור נחלים, רשות הטבע והגנים

ניסים קשת

מנהל אגף סביבה, רשות הטבע והגנים

ציטוט מומלץ

גלזמן הוקשת נ. 2017. זרימת מים טבעיים בנחלים – מה נעשה בעשור האחרון ולאן פנינו? אקולוגיה וסביבה 8(4): 76–77.

"עין אמפי" במעלה נחל משושים – על סף ייבוש, קיץ 2017 | צילום: הלל גלזמן

זרימת מים טבעיים בנחלים – מה נעשה בעשור האחרון ולאן פנינו?

בקצרה

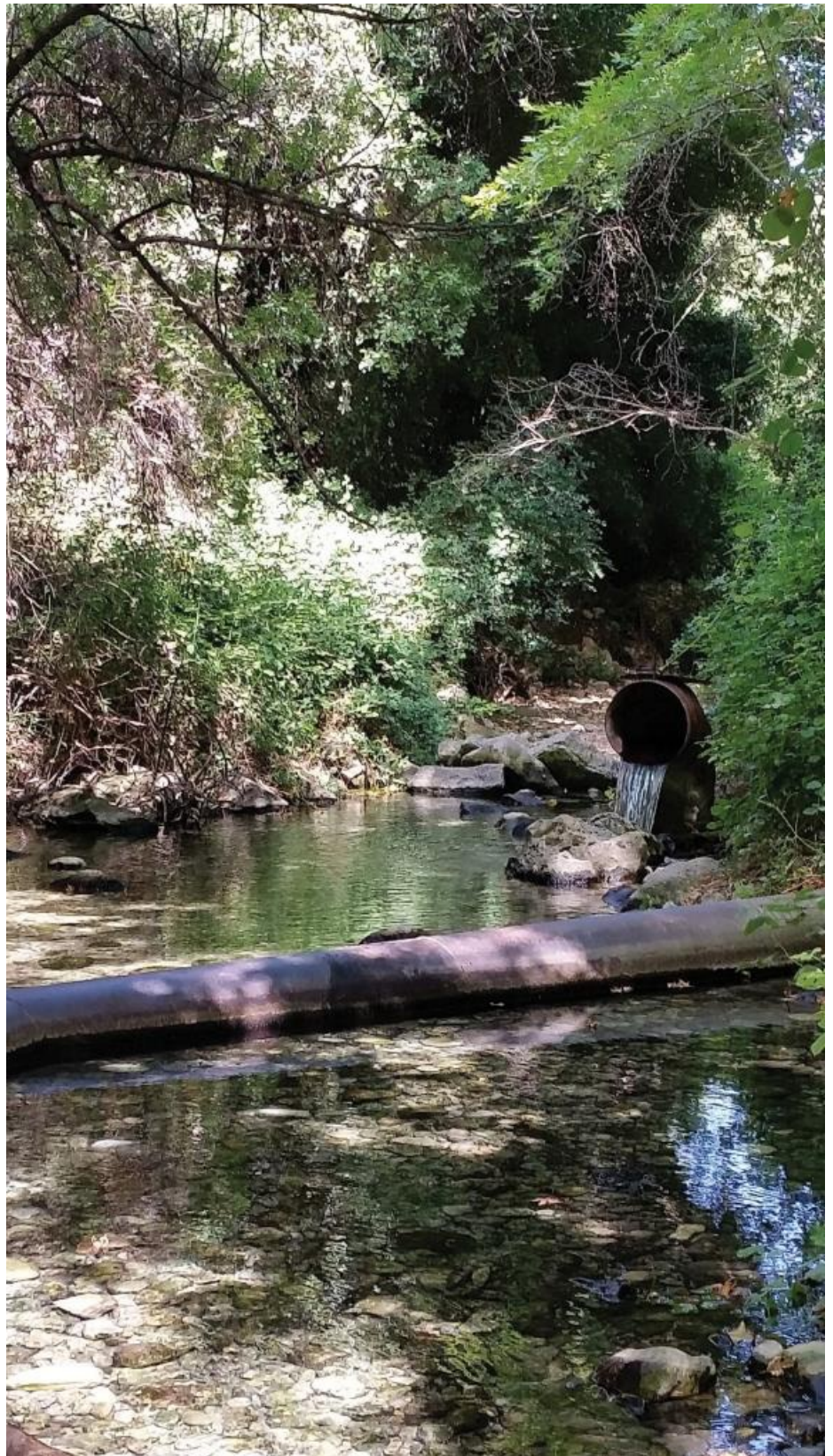
גיליון חורף 2017 / כרך 8(4) / ניהול משק המים 9 בדצמבר, 2017
פיתוח מערכת אספקת המים ליישובים העירוניים, לחקלאות, לפיתוח חבלי ארץ יבשים ולתעשייה חל תוך כדי ניצול מואץ של מקורות המים הטבעיים. בעקבות זאת נעלמו רובם המכריע של בתי הגידול הלחים מנוף ארצנו, ואיתם מיני הצומח ובעלי החיים. בתי גידול לחים שרדו בעיקר בגנים לאומיים ובשמורות טבע, ושטחם הכולל מגיע לכ-8,500 דונם, שהם כ-3% בלבד משטחם לפני כמאה שנים.

בעקבות שינוי חוק המים בשנת 2004 הפכו הטבע והנוף לצרכן מים חוקי, ומשק המים חויב להכלילם במערך הקצאות המים ובתוכניות-האב הארציות של משק המים.

בעשור החולף הותוו כללים להקצאות המים הללו, ובוצעו מהלכים בשיתוף רשות המים, רשות הטבע והגנים והמשרד להגנת הסביבה, שהביאו לשיפור זרימת המים במספר נחלים. עם זאת, נמשכת מגמת הפקת מים מוגברת מהאקוואות, ואף נקדחים קידוחים חדשים אל מי התהום. מצב זה, המתווסף אל שנות בצורת מתמשכות ואל מילוי חוזר מועט יחסית לממוצע הרב-שנתי באגנים הצפוניים – מביא לדעיכה נוספת בשפיעת מעיינות ולהתמעטות המים בנחלים.

מחקרים חדשים של הידרולוגים ברשות המים ומחוצה לה מצביעים על מגמת ירידה בשפיעת המעיינות ברמת הגולן ובאגני הגליל המערבי^[1,2].

דוגמאות למעיינות ולנחלים שנפגעו ולפעולות שנעשו לשיפור מצבם

החל ב-2013 משוחררים מי מעיין חרדלית לנחל כזיב | צילום: הלל גלזמן
מקורות הירקון – המעיינות יבשו בשנות ה-70 עקב שאיבה נרחבת מאקוות ירקון-תנינים. בעקבות החלטת ממשלה "לגאול את הירקון" מוזרמים משנות ה-90 מים שפירים לקטע "גן לאומי ירקון" ו"גן לאומי אפק" מאחד מקידוחי ראש העין הסמוכים. מים אלה מקיימים בית גידול בריא של נחל איתן, אולם לאחר כ-7 ק"מ נכנסים לירקון עודפי קולחים שאינם מנוצלים בחקלאות

ממט"שים של ערי הסביבה. מצב זה מחמיר עקב תקלות במט"שים ושחרור לא מבוקר של שפכים שאינם מטופלים כראוי לנחל. כך ירדו לטמיון עשרות שנים של שיקום אקולוגי במורד הירקון, ויש להשקיע כיום משאבים רבים כדי לחזור ולשקם את הנחל.

מעין עינין – בעבר מקור מים חשוב של אגם החולה ושל שמורת החולה. עקב שאיבה מרובה מהאקוה יבש המעיין בשנות ה-90. כ-12 מלמ"ש מי קידוח ומי ירדן נקיים מוזרמים בשאיבה לשמורה.

נחל עיון – התייבש מאז שנות ה-70 עקב תפיסת מעיינותיו בלבנון. 0.7 מלמ"ש מוזרמים בשאיבה ממערכת הדן לקיום המפלים והנחל כל השנה.

נחל דן – בוצעו שינויים בנקודות תפיסות המים במעיינות כך שיותר מים זורמים באפיק הראשי. למשל, הטיות המים מראש הנחל של הקיבוצים דן ודפנה, שהיו קיימות משנות ה-40 – בוטלו, והמים לצורכיהם נלקחים כיום כ-1.5 ק"מ במורד הנחל.

נחל בצת – מעיינותיו יבשו לחלוטין ב-2001 עקב שאיבה מוגברת בקידוחים שבמעלה האגן המזין אותם. בריכות המים יבשו, וכל החי והצומח שבהן מתו. הקצאת מים מיוחדת של 0.6 מלמ"ש מוזרמת לנחל ממערכת מי השתייה של "מקורות", אולם כמות זו אינה מספיקה. כיום נמצא בתכנון קו נוסף שיכפיל את הספיקה בנחל. הכוונה היא להחזיר את השפיעה הטבעית למעיינות, אך הדבר יתאפשר רק לאחר שתושלם מערכת להגברת אספקת המים מהתפלת מי ים בגליל המערבי כתחליף לשאיבה המשמעותית באקוה.

מעיינות אפק – שפיעת המעיינות בשמורה פסקה בשנות ה-90 עקב שאיבות בקידוחים שבמעלה אגן הנעמן. כדי לשמור ולקיים את ערכי הטבע בשמורה מזרימה רשות הטבע והגנים מים מקידוח סמוך בספיקה של 3.5 מלמ"ש. תוכנית-אב חדשה לנחל הנעמן מגדירה משטר שפיעה במעיינות אפק וזרימה איתנה לכל אורך הנעמן. אולם, כמו שתואר עבור נחל בצת, הדבר מצריך הגברה של אספקת המים בגליל המערבי ממקורות אחרים והפחתה דרסטית בהפקת מי התהום באגן.

מעיינות רמת הגולן – בוטלה ההטייה של מי המעיינות שנוצלו לשתייה ולחקלאות מאז 1967, ורובם שוחררו לטבע. למרות זאת שפיעתם פוחתת בעשרות אחוזים בשני העשורים האחרונים, ולא רק בגלל מיעוט הגשמים אלא בגלל **הגברת ההפקה בקידוחים באקוה הבזלת בגולן**. אם יתמשך מגמה זו בשנים הבאות, אנו צפויים לראות דעיכה ואף התייבשות של מעיינות בגולן וכן ירידה משמעותית בכמות זרימת המים בנחלים הגדולים של הגולן, ובהם: משושים, זוויתן, יהודיה ודליות.

עינות גבתון – בית הגידול הביצתי בשמורה הסמוכה למזכרת בתיה, נוקז על-ידי הבריטים כדי להימנע ממלריה. לאחר קום המדינה הוזנחה השמורה, וסבך עצום של צמחי קנה, עצי אשל וצמחים פולשים סתם את בריכות המים שבה. בעשור האחרון ביצעה רשות הטבע והגנים פעולות הנדסיות נרחבות כדי לפתוח את נוף המים של הביצה ולאפשר לבית הגידול הטבעי להשתקם.

המעיינות לאורך חוף ים המלח – בשמורות עין גדי, עינות קנה וסמר, עין פשחה ועין בוקק בוצעו פעולות נרחבות לשפר ולשמר את מערכות המים הטבעיות שנפגעות בעשורים האחרונים בעיקר מנסיגת מפלס ים המלח.

לסיכום, מצב מקורות המים הטבעיים בארץ שופר בשני העשורים האחרונים הודות לשינויים בחוק המים ולמשאבים רבים שהוקצו למטרת שיקום בתי הגידול הלחים, ובזכות שינויים בנקודות תפיסת המים והעברתם לניצול חקלאי רק לאחר זרימתם במקטעי נחל חיוניים שמאפשרת מתן שירותי מערכת לבתי הגידול הלחים הטבעיים.

רשות המים שוקדת על הכנת תוכנית-אב חדשה למים לטבע ולנוף, כחלק מתוכנית-האב החדשה למשק המים בישראל. תוכנית זו מגדירה את הכלים שמאפשרים לקבוע את הקצאות המים הנדרשות לכל גוף מים באשר הוא, וכן את המנגנונים שיאפשרו מימוש של המים שיוקצו לשם כך.

כניסתה של המדינה לעידן ההתפלה אכן מאפשרת השגה של מטרות תוכנית-האב למים לטבע, ובעיקר שיפור של השפיעה במקורות המים הטבעיים על-ידי הפחתה בהפקת מים ממי התהום ואספקת מים מותפלים לבית ולחקלאות תמורתם. למרות זאת, העיכוב המתמשך בהקמת מתקן התפלת מי ים בגליל המערבי, מיעוט הגשמים ומיעוט המילוי החוזר בכל אזור הצפון – מחמירים משנה לשנה את מצב המים בטבע בצפון הארץ, ואנו עדים כיום להתייבשות מעיינות ונחלי איתן כפי שלא היינו עדים להם מעולם.

רשות המים פועלת להבאת כמויות מים נוספות ממרכז הארץ לטובת שתייה וחקלאות באזור צפון הארץ המתייבש, אולם אין בכך די כדי לתת פתרון למקורות המים הטבעיים.

קווה שהשנים הקרובות יהיו גשומות, שמפלסי המים באגני מי התהום ישובו ויעלו, ושהזרימה הטבעית תחזור למעיינות.

מקורות

1. גבעתי ע. 2011. בחינת מגמת נפחי שפיעה במעיינות הדופן ברמת הגולן, אגן ההיקוות של הכנרת. השרות ההידרולוגי.
2. גבעתי ע וטל ע. 2015. דעיכה בשפיעת מעיינות במרכז רמת הגולן. השירות ההידרולוגי – רשות המים.